

Euskaltzaindiaren
90. urteurrena: Araba

Gasteiz, Arabako Batzar
Nagusien egoitza, 2009-IV-24

Ongietorria

ZÁRATE PÉREZ DE ARRILUCEA, Juan Antonio
Batzar Nagusietako burua

Diputatu Nagusi jauna,
Euskaltzainburu jauna, Andrés Urrutia laguna,
Diputatu eta Euskaltzain jaun-andreok.

Arabako Biltzar Nagusientzat ohore handia da, berriro ere, lansaio bat egiteko Euskaltzaindia gure bilkura-aretora etorri nahi izatea.

Erakundearen larogeita hamar urteko lan-jardunak, eta jardun horren aitoren ofizialak, lankidetzaz hori justifikatezen dute.

* * *

Las Juntas Generales de Álava han recurrido con habitualidad a Euskaltzaindia para tratar los grandes temas relativos a la lengua vasca. Así, por ejemplo, en 1995, una representación de la Academia participó en la «Ponencia para analizar el grado de implantación del euskera en el Territorio Histórico de Álava», compareciendo los académicos Endrike Knörr, querido y llorado amigo, José Luis Lizundia y Manuel Mª Urres-tarazu.

También las Juntas Generales han recurrido a Euskaltzaindia para diversas consultas como consecuencia lógica del reconocimiento que el Estatuto de Autonomía del País Vasco, en su artículo 6.4 hace de la Academia como «institución consultiva oficial en lo referente al euskera» (aunque manten-gamos un debate sobre «batzar» o «biltzar»).

Además, nuestra Cámara Foral ha ratificado mediante Normas Forales, los convenios que regulaban las relaciones entre las Administraciones vascas y Euskaltzaindia en 1984, 1995, 1999 y 2005.

En el ámbito de funcionamiento interno de las Juntas Generales, se han establecido en las relaciones de puestos de trabajo los perfiles lingüísticos de cada uno de los puestos de trabajo de la Cámara, así como las correspondientes preceptividades en cumplimiento de la normativa autonómica vigente y de la Norma Foral reguladora en nuestro Territorio Histórico.

En cualquier caso, se han cumplido los requisitos establecidos en materia de normalización lingüística y, previsiblemente, en el periodo comprendido entre 2008 y 2012 (IV periodo de planificación) se superen los niveles actualmente establecidos.

En cuanto a la actividad habitual de la Cámara y al uso del euskera en la comunicación, se puede señalar que, de forma progresiva, se han ido implantando sistemas, de traducción simultánea en todas las sesiones de Plenos, Comisiones, Juntas de Portavoces y Ponencias y cualesquiera actos organizados oficialmente por las Juntas Generales de Álava. Todo ello permite la utilización de las lenguas oficiales por cualquier Procurador o compareciente.

Pero, sobre todo, las Juntas Generales son una Cámara política y, como tal, recoge las opiniones, los criterios y las sensibilidades políticas de la sociedad que está en ellas representada: *la sociedad alavesa*. Y, como debe de ser, también sobre la política lingüística.

No podemos ignorar que, hace sólo cuatro días, este Salón era testigo de un debate sobre la conveniencia, o no, de establecer determinadas cláusulas lingüísticas para optar a contrataciones públicas.

Como Presidente de la Cámara puedo afirmar que todos los grupos manifestaron su apoyo a la lengua vasca y a las políticas que contribuyan a su expansión, pero sin que las medidas que se implanten puedan considerarse impositivas.

En este punto, creo que es válida la filosofía que el lehendakari Ibarretxe establecía recientemente, en el Congreso de Lenguas Minoritarias, abogan-

do por políticas lingüísticas de consenso «*que coincidan con la voluntad de la sociedad, condición imprescindible para que tengan éxito y puedan ser consideradas democráticas*» decía el lehendakari.

Estimo que estos criterios deben ser guía de la actuación de las Administraciones públicas y de todos los órganos institucionales.

El caminante sabe que, pocas veces, el camino más corto entre dos puntos es la línea recta.

* * *

Baina oraingoan, lan-bilkura baterako, etorri zarete gurera. Beraz, hurrengo hizlariari emango diot hitza, lanari ekin ahal izateko.

Besterik gabe.

Ekin lan onari.

Agurra

URRUTIA BADIOLA, Andres
Euskaltzainburua

Arabako foru-diputatu nagusia eta kultura arloko foru-diputatu
Arabako Batzar Nagusien burua eta batzarkideak
Euskaltzainkideak
Jaun-andreak
Egun on guztioi.

Euskaltzaindiak laurogeita hamar urte bete ditu aurten. Hartara, laurogeita hamar urte bete dira Arabako Foru Aldundiak, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako herrialdeetako foru-aldundiekin batera, Euskararen Akademia sortzeko ekimenari bultzada eman zionetik, euskararekiko kezka oso-osorik bereganatuz.

Laurogeita hamar urte geroago, euskararen egoerak Araban, nire ustez, hoberantz egin du. Aldi latzak bezain korapilatsuak igaro dira Euskal Herrian eta Araban, beti-beti errazak izan ez direnak euskararentzat eta euskal kulturarentzat. Hala ere, aurrera egin du euskarak Araban, horretarako bilduz ezin konta ahaleko euskaltzale eta erakundeen eginahalak eta lanak.

Horien artean, eta ez txikiena, Euskaltzaindiarena. Behinola Eusko Ikaskuntza zenaren magaletik sortua, Oñatiko Euskal Kongresu gogoangarritik abiatuta, Euskaltzaindiak iraun du, urtez urte, Arabako euskalgintzari eutsiz eta sostengua emanez.

Iraun esan dut, eta ekin esan nahiko nuke, Euskaltzaindiak ekinean jokatutako baitu euskararen alde Arabako lurraldean.

Ekite horretan, beste askorekin batera, partaide ez ezik, protagonista ere izan da Euskararen Akademia. Odon de Apraiz, Henrike Knörr... badira gure artean ahanzi ezineko izanak eta gogorazioak, egun euskarak bizi duen egoera ahalbidetu dutenak.

Ekiteaz batera, jarraitu ere egiten du Euskaltzaindiak eguneroko lanean. Jarraitze horretan, alabaina, guztion laguntza behar du izan, agintariengandik hasi eta gizartearen kide guztiengana iritsiz, horixe baita euskara eta euskal kultura, bizigarri ez eze, gozagarri ere egiten dituenak.

Horra, bada, gure urtebetetze eguna, Araban ospatzen duguna, erakunde arabarra garelako eta Euskal Herri osoa hartzen duen erakundea ere bagarelako, euskararen inguruan.

Euskara bera izan zuten helburu duela laurogeita hamar urte Euskaltzaindia sortu zutenek. Guk ere xede berbera dugu, egungo errealitateak behar duenari muzinik egin gabe. Euskara beharko dugu izan, pentsamolde desberdinen gainera, arabarren eta guztion hizkuntza estimatu eta erabilia, nork bere burua, baztertuta baino, gizartearen barruratuta eta errotuta ikus dezan.

Laurogeita hamar urte, laurogeita hamar zorion; eta, jakina, etorkizuneko bidea ere izan dezala Euskaltzaindiak. Hala esango eta azalduko digute nire ondorengo hizlariak, euskaltzain arabarrek. Bide beretik ere, Euskaltzaindiak Vitoria-Gasteizko Udalarekin batera ondutako egitasmoaren lehen emaitzak eskura izango ditugu ekitaldi honetan, hain zuzen ere, Arabako hiriburuaren Toponimia Ikerketaren lehen azalpena, bi liburukitan emana.

Eskerrak eman behar lan hori atondu dutenei; eskerrak, orobat, Euskaltzaindiaren ibilbidea urtez luzeetan ahalbidetu duten agintari nahiz gizarte arabarrari; eskerrak zuei, egun honetan Euskaltzaindiari laguntzera etorri zareten guztioi, eta gerorako gonbita: lan egin dezagun guztiok elkarrekin, euskararen eta euskal kulturaren alde, Araban, Euskal Herrian eta mundu osoan.

Hala egin zuten orain dela laurogeita hamar urte arabar haiek; hala egi-tea dagokigu guri ere XXI. mende hasiera honetan.

Celebración del 90 aniversario de Euskaltzaindia

AGIRRE, Xabier
Arabako Ahdaldun Nagusia

Eguerdi on guztioi, eta eskerrik asko gaur «gure» etxean zuen urteurrena ospatzeagatik. Ohore handia da guretzat, Euskaltzaindia arabarron etxean hartzea.

* * *

Estamos celebrando el 90 aniversario del nacimiento de Euskaltzaindia, la Academia de la Lengua Vasca. Vaya, por tanto y en primer lugar, mi felicitación más sentida en este cumpleaños.

Euskaltzaindia es una Institución que se ha demostrado como absolutamente necesaria para la regulación y unificación científica de nuestra lengua.

Nuestros preclaros antecesores en esta Diputación así lo vieron, hace ya casi un siglo, y apostaron decididamente por la creación de esta Entidad Académica.

90 años velando por el euskera, fomentando y desarrollando su investigación, tuteándolo socialmente y estableciendo normas y recomendaciones para su uso. Un cometido fundamental para toda lengua viva y con deseos, además, de evolucionar cada día.

Poco más puedo añadir a las exposiciones que me han precedido, pero sí quiero reconocer vuestro esfuerzo en favor de la normalización del uso del euskera, vuestra defensa de los derechos lingüísticos de esta tierra y vuestro compromiso, a veces cuestionado, con la modernización de nuestra lengua.

Acabamos de escuchar, entre otras reflexiones, el papel que varios alaveses han tenido en estas labores de impulso a lo largo del tiempo. También mi agradecimiento para todos ellos

Y acabamos de conocer, así mismo, la nueva publicación de un proyecto sobre la toponimia gasteiztarra, ideado, hace casi una década, por quien fuera miembro de número de Euskaltzaindia y una de las personalidades más reconocidas y queridas, en Araba, en la investigación sobre el euskera, que nos dejaba hace un año: Henrike Knorr.

Hoy quiero, una vez más, reconocer su labor y su interés por escudriñar en nuestra historia, y sobre todo en nuestra lengua, desde una doble vertiente, la científica y la cultural.

Comparto y valoro su inquietud, y la vuestra, por mantener viva y por impulsar esa nuestra identidad cultural, de la que el euskera es columna vertebral, porque estoy convencido de que una mayor riqueza cultural, además de generar espíritus críticos, abre camino a una mayor libertad en la elección de un modo de vida colectivo e individual.

Concluyo ya reivindicando el papel que desde las Instituciones realizamos para la revitalización del euskera, a través de políticas activas e integradoras, y desde la discriminación positiva y no desde la implantación, hacia una de las lenguas más antiguas de Europa. Agradezco, también, la creciente implicación que la sociedad alavesa está teniendo en su recuperación.

* * *

Baina, bukatu baino lehen, gizalegez jokatzeko, eskerrona agertu behar diet, hainbat eta hainbat pertsonari:

- urtez urte, euskara ikasi duten arabarrei
- gaur egun euskara ikasten ari direnei
- ikasi ez, baina bai ikasketa prozesu mardul horretan lagundu duten guztiei
- eta, nola ez, euskara, Araban, eguneroko tresna bihurtzen duten hiztunei, horrexek ematen baitio benetako zentzua hizkuntzari.

Hauei guztiei, lagunok, eskerrik asko!

Arabako idazleak

URIBARREN LETURIAGA, Patxi
Euskaltzain osoa

Jaun-andreok: agur t'ardi.

Euskaltzaindiaren sorreraren 90. urteurrena dela eta, Euskaltzaindia Euskal Herri osoan zehar egiten ari den ospakizunen harian, gaur Arabako Aldundi honetan batu gara. Beste hainbeste egin zuen orain dela 15 urte 75. urteurrena ospatzerakoan.

Orduko ekitaldian, Arabako euskal idazle batzuei eskaini zien omenaldia. Urte hartan, apirilaren 22an, Aldundi honetan egindako ekitaldia aipatzerakoan, honako hau irakurtzen dugu *Euskera* agerkarian: Erraimun Olabide, Odon Apraiz, Federiko Belaustegigoitia eta Luis Gonzalez de Etxabarri jaunei omenaldia Euskaltzainaren 75. urtemugan. Patxi Altuna jauna eta Manu Ruiz Urrestarazu jauna mintzatu ziren luze, aipaturiko biren (Erraimun Olabide eta Luis Gonzalez de Etxabarri jaunen) bizitzako hainbat zertzelada eskainiz.

Oraingo honetan, niri egokitu zait Arabako euskaltzain osoa naizen adinean, gogoeta-hitzaldi hau egitea. Hori horrela, euskarak Araban izan duen ageriko bilakaera historikoari buruzko hausnarketa laburra eskaini nahi dizuet

Nik euskara idatziaren eremuan nabarmendu direnak aipatuko ditut, beste zenbait, batez ere toponimia alorrean jardun izan dutenak, Manu Ruiz Urrestarazu jaunak aipatuko dizkizularik.

Badira, hala ere, beste hainbat lan isilago, baina ez txikiago, egin dutenak, hots, euskara irakasten nahiz sustatzen jardun izan dutenak. Horiei ere

esker ona agertu nahi nieke, guztiok osotzen dugulako euskararen iraupen-historiaren kate luzea.

Eta nire lanari «**Izan zirelako gara, eta garelako izango dira**» jarri diot izenburua. Hain zuzen ere, lanaren nondik norakoak bideratu nahian ari nintzela bat-batean burura etorri zitzaidan leloa.

Beste zerbait ere gogora ekarri nahi nuke, arloa aztertzen hasi aurretik, hots, **gizakiok une eta toki zehatz batzuetan bizi izaten garela**, eta, horrek sakonean baldintzatzen duela gure ibilbide historikoa. Tokiak eta uneak izugarritzko eragina izan ohi dute bizitzan eta, zer esanik ez, izan du eta du euskararenean ere. Egin-eginean ere, euskara, une historiko batean lurralde zehatz batean bizi izan den gizakiaren komunikabide tresna garrantzitsuena dugulako.

Guztiok dakigu, euskararen ibilbide historikoa Euskal Herriko Herrialde desberdinetan mamitu izan dela historian zehar, hainbatean lurralde bakoitzak dituen berezitasunek baldintzatuta. Hori horrela, Arabako euskararen historia ere bertako geografiak eta bilakaera historikoak baldintzatuta ageri zaigu.

Toponimiak, gehiago edo gutxiago, euskara Arabako lurralde osoan zehar presente izan zela gogora ekartzen digu, bertako euskararen oinarritutako aztarnak toponimoetan agertzen zaizkigun neurrian.

Arabako herrien egituraketak ere, nire ustetan, eragin handia izan du euskararen bilakaeran. Araban, Bizkaian eta Gipuzkoan eta Nafarroako iparraldean ez bezala, mendialdeetan izan ezik, egitura administratiboa herri batuetan oinarritu izan da. Biztanle-gune zehatzetan, elkarren ondoan pilaturiko etxez osaturiko herrietan eratua izanik, ez zaigu etxe-sakabanaketarik ageri.

Horrek, zer esanik ez, nire ustetan, eragin handia izan du euskararen ibilbide historikoan, frogatuta baitago herri handietan askoz ere azkarrago gertatzen direla aldaketa sozio-ekonomikoak, eta immigrazio handiak gertatzen direnean hizkuntzen ordezkapenak ere bai.

Nire ustetan egituraketa horrek eta Lurralde ia osoa lautada zabala izateak, eta bertatik antzinate bide nagusiak igarotzeak, hainbatean ekarri izan dute gaztelania hedatzea eta euskara ordezkatzeari.

Eragin hori hainbatean areagotu egin zen XVII-XVIII-XIX-XX. mendeetan, immigrazioaren eraginaz gainera, gaztelaniazko irakaskuntza indarrez ezarria izan zen adinean. Irakaskuntza horrek, gaztelania hutsean izaterakoan, lehendik egoera larrian zegoen euskara heriotza bidean jarri zuen. Guzti hori gogora ekartzeak etorkizuna eraikitzeko jarraitu beharreko bideen nondik norakoak egokiago asmatzeko argia ekarriko digula uste dut.

Izan zirelako gara

Esan bezala, aurreko gogoeta labur hori egin ondoren, historian zehar Araban euskararen lekuko edota bidegile izan diren zenbait pertsona aipatu nahi ditut. Guzti horiek Arabako euskararen lekuko iraunkor bilakatu dira.

Hori horrela, nire asmo nagusia «*izan zirelako gara*» esaldiaren oihartzun ozena jasotzea da. Aipatuko ditudan idazle guztiak, jaiotzez, familiaz edo bizitzaz Arabako euskarari loturik agertzen zaizkigu.

Halako batzuk, Araba euskalduna izan zela argi eta garbi aditzera emateaz gainera, gure euskarako testu idatzi zaharrak oso urriak izatean, aukerak eskainiko dizkigute Arabako euskalkiaren berriak ezagutzeko.

Bi multzotan batu ditut. Lehenengo multzoan bildutakoak, batez ere, euskarak Araban antzina izandako presentziaren lekuko ditugu. Bigarren multzokoek (XX. mendekoek) zenbait arabarrek euskararen alor ezberdinetan egindako lan eskergaitza gogoratzen digute

XX. mendera arteko lekukoak

Lehen lekukoa: Joan Perez Lazarraga euskal idazlea (1548/1605) dugu. Larreako Dorreko jauna izan zen; oñatiar jatorriko familiako seme zen honen 2004an agertutako eskuizkribua garrantzi handiko idazki gertatu zaigu. Pizkunde garaiko lekuko aparta dugu. 1567 urte inguruan 105 (102 heldu zaizkigu) koplaz osoturiko paper sorta bat utzi zigun euskaraz idatzita, hain zuzen, Gipuzkoako Aldundiak eskuratu eta Patri Urkizuk *Dianea eta Koplak* izenburuarekin argitaratu zuena. Nabarmentzekoa da Lazarragaren idazki hau dugula *Euskal Herria (eusquel erria)* kontzeptua idatzita dakarren lehe-

na. Hiru aldiz agertzen da eskuizkribu osoan. Aurkikuntza oso garrantzitsua izan da, eta euskal hizkuntzalariak aztertzen ari dira. Bertan dugu XVI. mendeko Arabako euskarari buruzko informazioa. Arabako euskalkia eta mendebaleko euskararen historia argitzeko tresna ezin hobea dugula uste dut, inoiz dokumentatu gabeko adizki eta hitzak baitakartza.

Bigarren lekukoa: Juan Perez de Betolaza, itzultzailea (Betolatzan jaioa eta 1600. urtean hila). Kalagorriko eta Galtzadako apezpiku zen Pedro Manso Zuñiga jaunak aginduta *Doctrina cristiana en romance y basquence* itzuli zuen Ripaldaren 1591.eko princeps-etik. Liburu hori 1596an argitaratu zen Bizkaiko Jaurreirian Pedro Kole de Ibarrenen inprimategian. Juan Perez de Betolaza hil ostean zenbait argitaraldi izan zituen. Koldo Mitxelena, garrantzi handikotzat jo zuen liburu hau, bizkaieraz idatzia izateaz gainera, itzultzailea Arabakoa izanik, bertan euskalki horretako hainbat ezaugarri ageri direlako. Garai hartan, Betolatzan euskara mintzatzen zela agertzen digu. Zer esanik ez, liburuxka honek kristau-bidea irakasteko lehen liburua izan zenez, hainbateko eragina izan zuen geroago agertu ziren antzerako liburuetan.

Hirugarren lekukoa: Pedro Ignacio de Barrutia y Basagoitia (1682-1759). Aramaion jaio eta Arrasateko eskribaua izan zena. Ezaguna dugu, 1750. urte inguruan idatzi zuen *Acto para la Nochebuena (Gabonetako ikuskizuna)*. *Euskalzaile* aldizkarian argitaratu zen lehenengoz, J.M. Guerra historialariak aurkitu, eta geroago R.M. Azkueri igorri ostean. XX. mendean, Gabriel Aresti poeta ohartu zen lehen aldiz obraren balioez. Benetan obra bitxia dugu. Antzerki barrokoaren hurbilekotzat jo daitekeen arren, askatasun handiagoz jokatzeko du garaiko arau estuei jarraitu gabe. Lekuko hau ere gogoratu nahi izan dut, Arabako Aramaiok gaur egun ere euskaldun jarraitzen duen arren.

Laugarren lekukoa: Juan Bautista Gamiz Ruiz de Oteo Sabandoko seme (1696-1767). Adinean nahiko nagusia zela hasi zen euskaraz idazten. 20 urte zituela anaia jesuita izateko bidea hartu ondoren, bere kontura egin zituen matematika, historia eta olerki alorreko ikasketak. Autodidakta izan zen. 1728an Iruñeko *La Asunción* ikastetxera ekarri zuten. Han ezagutu zituen Mendiburu eta Kardaberaz, honen lanak argitaratzeko ardura (1760) hartuz. Ezagutzen zituen Larramendiren lanak ere. Euskaraz idazten hasi

aurretik gaztelaniaz jardun izan zuen, 10.000 bertsoetik gora idatzi zituela. 1748an hasi zen bere egunerokoan euskaraz idazten. Euskaraz bi olerki luze eta lau olerki labur idatzi zituen. Guztira 238 bertso. Jesuitak Espainiatik kanporatu zituztenean, 208 liburu zituen gelan. Aipaturiko liburuen artean Pedro Agramont-ek idatzitako 622 folioko *Historia de Navarra*. Atzerriratuta Italian hil zen 1767an. Idazle honek ere euskara erabiltzen zutela Sabandon garai haietan gogoratzen digu. Idazle honen lana Arabako euskara ezagutzeko bide gertatzen zaigu.

Bosgarren lekukoa: Jose Pablo de Ullibarri Galindez (1775/1847) idazle eta politikoa Okondoko semea dugu. Albaitari izan zen honek bizitzako jardun gehiena Bilbon egin zuen. Okondoko euskararen lekukoa dugu. Euskal literaturan jantzia izanik, ongi ezagutzen zituen, besteak beste, Axular, Lecluse, Larramendi, Kardaberaz, Astarloa, Añibarro, Mogel, Fray Bartolome eta Iztueta. Gogor jokatu zuen euskararen alde, Bizkaiko Batzarretan batzarkideei aktak euskaraz idazteko eta euskal eskolak sortzeko eskatuz. Bere lema nagusia **Euskaldunak euskaraz** izan zen. Irakaskuntza osoa euskaraz jartzeak euskararen etorkizunean izango zuen garrantziaz jabeturik, irakasgai edo asignatura guztiak eta maila guztietan euskaraz jartzea aldarrikatu zuen. Batzarretan aukeratutako 24 kidek osoturiko Euskal Hizkuntza akademia bat sortzea ere proposatu zuen. 1814tik 1835era bitartean *Gabon kantak* argitaratu zituen, 1816tik aurrera, letra erlijiosoez gainera abertzaletasuna bultzatzeko zortzikoak erantsiz. 1815ean *Egunari eusque-rascoa erderazcotic itzuliya Vizcai*, *Guiþuzcoa ta Arabaco Provinciarentzat 1815garren urteraco* argitaratu zuen. 1834an Bizkaiko diputatu karlistei euskara sustatzeko plan oso bat proposatu zien. Haren idazlanik garrantzitsuena 1975ean Arabako Foru Aldundiak Faksimilean argitaratutako *Gutunliburua* dugu. Bertan, hainbat testu jakingarriren ondoan, Euskaltzaindiak 2003an argitaratu zuen hiztegi interesgarria dakar.

XX. mendeko lekuko-eragileak

Aurreko lerroetan euskara galdua duten Arabako zenbait herri orain dela 400 edota 200 urte euskaldun zirela ageriko egiten duten lekukoak

gogoratu ditut. Orain, Araban XX. mendean zehar euskararen alde jardun izan dutenak aurkezten dizkizuet. Banan-banan, dagoeneko hilak ditugunak bakarrik aztertuko ditut, bide batez bizi direnak zerrenda bakarrean bilduz.

Raimundo Olabide Carrera, gasteiztarra (1869-1942). Txikitan erdal-duna izanik, 27 urte zituela hasi zen euskara ikasten. Jesuita hau, hainbat urte irakasle lanetan kanpoan egin ondoren, 50 urte zituela etorri zen Euskal Herrira, haren lanik aipagarrienak honakoak ditugu: *Loyola-tar Eneko Deunaren Gogo-Iñardunak*, 1914an; *Giza-soina* 1916an (7.000 hitzeko hiztegia). 1919ko irailaren 21ean Euskaltzain oso aukeratua izan zen. 1919an *Kristoren imitazionea edo kempisa* (berak *Josu-Kristoren Antzibidea* deitua) argitaratu zuen. 1921ean, eskolak ematetik libre utzi zuten, eta Biblia itzul-tzen hasi zen. Horretarako ebraiera eta grekoa sakondu eta arameera ikasi zuen. Ingeles, aleman eta frantseseko testuak ere aurrean izan zituen. 1931. ean *Itun Berria* argitaratu zuen. Jesuitak etxetik kanporatuak izan zirenetik (1932) iheska ibili zen. Gernikako bonbardaketa egunean bertan izan zen, eta aparteko ahalegina egin omen zuen hiriak sua hartu zuenean etxean zituen paperak eta agiriak salbatzeko. Gero atzerrira joan eta Toulous-en bizi izan zen, bertan hil zela 1942an, ganorabako istripu baten ondorioz. Ordurako txukun prestatua zuen **Biblia osoaren itzulpena**. Itzulpen horren argitalpena, Formosatik horretarako ekarri zuten aita Patxi Etxebarriak burutu zuen 1958an.

Luis Gonzalez de Etxabarri: (1893-1971). Aita medikua izan eta Ubi-dean jaio zen arren, oso-osoan arabartzat jo dezakegu. Kazetaria izan genuen eta jarduera politikoaz gainera, hainbat idazlan idatzi zituen euskaraz batez ere HERMES kultur aldizkarian. Aldizkari horretan argitaratu zituen 5 olerki 1815ean, 7 olerki 1919an, bat 1920an eta beste 2 olerki 1921ean. Beste zenbait aldizkaritan (*Eusko Esnaleak, Egan...*) ere idatzi zuen. 1817an argitaratu zuen *ipuin aberkoiak* lehen liburua, eta 1818an *Urretxindorra* bigarrena. 1925ean Argentinara joan zen, bizitzan zehar kazetari lanetan jardun zuela. Bertan argitaratu zuen **Cantos de Euzkadi** (Arana Goiri-ri buruz emandako azken hitzaldia). 1956an idatz izuen *Vida Vasca-n Illezinak* azken olerkia. 1919an Euskaltzaindiak urgazle izendatu zuen «arabar bizkaiera hizketaren izenean» Odon-Apraizekin batera.

Federiko edo Perderika Belaustegigoitia (1876-1947), euskaltzale eta euskaltzain laguntzaile kartsua Laudion jaioa dugu. Hau ere, euskaldun berria dugu. Filosofia eta Zuzenbide karrerak egin ondoren gazte-gazterik hasi zen txikitan ezagutu zuen Sabin Aranaren *Baserritarra* astekarian lanean. Bilbo utzi eta Durangora joan behar izan zuen bizitzera. Hainbat lan idatzi zituen euskaraz nahiz euskararen alde: 1912an «*De unificación euskérica: una opinión y un proyecto*». Urte berean *Euskerazko ikasbide erraza*. 1918an *Euskal Esnalean: umetxoentzat* (ipuin laburrak), 1918an, *Andoni Deunaren bizitza*. Berak idatzi zituen Euskaltzaindiaren xedeak edo Arau nagusiak. Gipuzkera batuaren eta kanpoko zientzia-hitzei lekua egitearen aldekoa zen. Bere kezkarik nagusienetarikoa irakaskuntza zen, hau da, euskarazko eskolak (1921). Gogor kritikatu zituen fraide, moja eta estatuko ikastetxeak «Euskal Erria iltzeko eta zikintzeko baizik ez dira etxe horiek» eta «Utikan gure lepoz bizi dan eskoletako erdalkeria» oihukatuz. *Esakun txorta* bat ere prestatu zuen. Euskara irakaskuntzan sartze horrek kezkatu euskara irakastea errazteko honako hauek prestatu zituen: *Para aprender el euskara cantando* (1932), *Loteria Vasca* (1936), *Nire laguntxo*a eta *Euskeraz ikasi nai dut*. 1936an bere erdarazko libururik ederrena, hots, *Hacia una lucha de verdad pro-euskara* idatzi zuen.

Gabirel Jauregi Uribarren, aramaiarra (1895-1945) Aramaioko Etxauguen auzoan jaio zen 1895ean. Ikasketa zibilak eta erlijiosoak egin, eta zientzietan Oviedoko unibertsitatean titulatu ondoren irakasle lanetan jardun izan zuen 1924-1936 arteko urteetan zehar Gasteizko filosofia-etxean. Zientzia alorreko idazlan ugari argitaratu zituen 1931etik 1936ra bitartean *Karmengo Argia* aldizkarian. 1935ean argitaratu zuen *Fisia* (urte bete agortu zena) eta 1936an *Kimia*. Gerratea (1936-1937) Aramaion igaro zuen. Gasteizen adiskide zuen emakume baten senar militarrek salbatu zuen heriotzatik. Zornotzako Larrean hil zen 1945ean bihotzeko gaitzak jota. Pertsona eragilea ere izan bere anaia zen Jose Jauregi karmeldarrekin batera. Berak bultzatu zituen euskara-mundura, besteak beste, ikasle izan zituen Aita Santi Onaindia, Aita Lino Akesolo, Aita Emiliano Barandiaran, Aita Luki Agirre, Aita Antonio Goiria Muniosguren eta Aita Arteaga.

Odon Apraiz Buesa, euskal idazle eta hizkuntzalaria Gasteizen jaioa dugu (1896-1984). Historian doktoretza eskuratu zuen (1912-1917) Madri-

leko Unibertsitatean. Gasteizko familia oso ezagun bateko semea izan zen. Horrek ate asko zabalduko zizkion euskararen alde lan egiteko orduan. 11 urte zituela, aitaitaren etxera Bermeora eginiko bidaiari euskararen balioaz jabetu ostean bere kontura ikasten hasi zen, 1912an Salamancan ikaskide euskaldunekin praktikatu. Udan Aramaioko baserri batera joateko baimena lortu zuen etxean. Euskara ikasteaz batera irakasten ere hasi zen. 1917an euskara eskolak jarri zituen Gasteizen. *Eusko Ikaskuntza* sortzea bultzatu zuen, eta sorrera ekitaldian ageri da Arantzazun 1917an. Campioneekin batera Euskal Patronimia eta Toponimia batzordean egin zuen lan. 1919an, Euskaltzaindia sortu zenean, lehenengotariko euskaltzain urgazle izendatu zuten. 1920an sortu berri zen toponimia batzordean ageri da. Hainbat aldizkaritan parte hartu zuen: *Bizkaitarra*, *Arabarra*, *Euzkadi*, *Euzko Lurra*, *Euskal Herriaren Alde*, *Jesusen Biotzaren Deia*, *Gure Herria*, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, *Yakintza* eta abarretan. Izengoiti ugari erabili zituen: *Olarizu*, *P. de Arizondo*, *Ziarpa*, *Argintza*, *Olari eta Apraix'tar Oto*. 1920an beka bat eman zion Euskaltzaindiak eta goi mailako linguistika ikasketak egiten jardun izan zuen Parisen eta Zurichen, bide batez datu-bilketa praktikak eginez. Berehala hasi zen euskarako lanetan. 1921-1925 urteen artean *Irizkindi Irukoitz*a prestatzen parte hartu zuen Lacombe-kin iparraldeko 17 herritan inkestak eginez. Beste hainbeste egin zuen Deba inguruan 12 herritan. 1932an *Eusko Lurrak* Odon Apraizek itzulitako internazionalaren bertsioa argitaratu zuen. Gerraren ondorioz 1950era arte Euskal Herritik kanpo desterratuta bizi izan zen. Urte horretatik aurrera, Gasteizen irakasle. Ehun idazlan labur baino gehiago ditu aldizkarietan sakabanatuta. Itzulpen lanetan ere aritu zen Rafael Alberti-ren *Un fantasma recorre Europa* euskaratuz. Oso kontuan hartzekoa da batez ere *El vascuence en Vitoria y Alava en la última centuria (1850-1950)* liburua. Euskararen alde egindako lan ugari hori aitortuz, Euskaltzaindiak ohorezko euskaltzain izendatu zuen 1968an. Euskal Herriko Adiskideek ohorezko bazkide 1974an eta Eusko Ikaskuntzak *Lekuona Saria* eman zion 1983an. Arabako Aldundiak omenaldi modura 42 ikertzailek eskaini zioten liburua argitaratu zuen 1982an. Henrike Knörr euskaltzainarekin batera XX. mendeko Arabako euskararen lekuko eta eragile nagusia dugu.

Andoni Karmelo Urrestarazu Landazabal, «Umandi» izengoitiaz ezaguna (1902-1993). Araian jaiotako idazle hau 17 urte zituela hasi zen euskara

ikasten Gasteizen, eta gerra aurretik euskarako eskolak ematen jardun. Oso egoera larriak jasan zituen gerratean. Parisen atzerriratuta bizi izan zenean ere, euskara irakasten jarraitu zuen. *Euzko-Deya*, *Euzko Gogoa*, *Goiz Argi* eta beste hainbat aldizkaritan argitaratu zituen bere lanak. Atzerrian 26 urte egin ondoren itzuli zen 1970an arrebaren etxera. Hauek dira bere obra nagusienak: arrakasta handia izan zuen *Gramatika Vasca* 1955ean (hiru argitaraldi izan zituen). *Bizkaierazko aditz-erak*, 1955ean. *Euzkal-elixtiaren betebidea* 1977an, *Euzkal-elixti laburra* 1986an, eta *Euzkal-elixtia* 1989an. Saiakeren artean, *Euskal betekizunak* 1977an eta *Euzkadi'ren ebazkizuna burubidezko oñarriak* 1985ean. *Gentza Bearrean* nobela, ostera, 1985ean. Ez zuen onartu Euskaltzaindiak euskara batua bideratzeko hartutako bidea, Azkueren gipuzkera osotua hartuz eredutzat. 1992an Euskerazaintza herriakademiak Euskera Zain Oso izendatu zuen. Eta uko egin zion Euskaltzaindiak Ohorezko Euskaltzain izendatzeko eginiko eskaintzari. Azken urteak, 1982an hasita, beraren lanik nagusiena ASMO IZTEGIA egiten igaro zituen. Lan erraldoi hori, egilea hil da gero argitaratu zuen bi liburukitan UZEIk. Hamar urte luze egin zituen 3.226 orrialdetan biltzen diren 385.000 fitzak prestatzen. 1984an, Koldo Mitxelena jaunarekin batera Gasteiz hiriko Urrezko Domina jaso zuen.

Antonio Berroeta Alzola (1917-1991). 1917an Orbison jaiotako euskaltzain urgazle hau, hemen aipatu nahi izan dut, bide batez. Hain zuzen ere, Andoni Urrestarazurekin euskara ikasi, eta Gasteizen euskara irakasten eta bultzatzen gogotsu jardun izan zuelako. Haren ikasleak izan ziren, besteak beste, Antonio Agirrezabal, Todor Agirre eta Pelli Martin. Urrestarazuren gramatika zabaltzen parte hartu zuen 1955ean.

Pedro Pujana Agirregabiria, aramaioarra (1915-2001). Aramaioko *Oleta* auzoan jaio zen 1915ean. Apaiz egin ondoren jesuita izateko bidea hartu zuenean Oñako teologia-etxean hasi zen euskarako irakasle-lanetan, Patxi Altuna Salamancara linguistika ikastera joaterakoan. Euskal aditzaz maitemindu zela esan dezakegu, alor hori aztertzen jardun izan baitzuen jo eta ke bizitza osoan zehar. Hainbat aldizkaritan idatzi zuen: *Euskadi* egunkarian (1937), *Zeruko Argian* (1958-1967) eta, baita, *Agur*, *Zer*, *Karmel*, *Kardaberaz*, *Euskerazaintza* eta *Euskara aldizkarietan ere*. Itzulpen alorrean bere lanik nagusiena *Bizkaiko Forua edo Foru Berria* (1981) dugu. Horrez gainera, beste honako

lanok idatzi zituen: *Euskal Aditza bizkaieraz / Flexiones del verbo vizcaíno* (1970); *Oletako euskal aditza, hikako jokabidea* (1977); *Oletako euskal aditza / El verbo vasco de Oleta, flexiones hika del valle de Leintz* (Gatzaga, Eskoriatza, Aretxabaleta, Arrasate); *Del Valle de Anguiozar / Bergara, de Zeanuri y de la zona de Vitoria* (1979). Euskaltzaindiak 1979. urtean izendatu zuen euskaltzain urgazle, eta 1995. urtean, euskaltzain ohorezko. Aramaioko Udalak 1999an seme kutun izendatu zuen. Bilboko Liburu Azokan **Urrezko Luma** eman zioten. Oletako seme honen lana ezinbestekoa dugu Arabako antzinako euskara ezagutzeko.

Henrike Knörr Borrás (1947-2008) Tarragonan jaio eta zazpi urtetik aurrera Gasteizen bizi izan zena. Filosofian lizentziatua, Euskal Filologian Doktorea eta Euskal Unibertsitateko katedraduna izan zen. Euskara ikas-teaz gainera, Araban XX. mendeko bigarren aldirian euskarak izan duen lekukorik eta eragilerik nagusia dugu. Euskara ongi ezagutzeaz gainera, oso gaitua zen, besteak beste, onomastikan eta toponimian. 1977an Euskaltzain osoa izendatu zutenetik, buru-belarri jardun izan zuen euskararen alde lanean Euskaltzaindian nahiz bertatik kanpo. 1984an Onomastika Batzordea sortu zenetik 2001era arte batzorde horretako buru eta gidari izan zen. 1996an Euskaltzainburuorde izendatua izan zen. Gaur hemen bera izango genuen Arabako euskarari buruzko berri hauek ematen, gaixotasunak jo eta iaz hil ez balitz. Oso zaila da Henrikek burutu duen lanaren laburpena egitea. Hain handia eta anitza izan baitzen! Antzinako jakintsuak izan ohi zuten jakintza entziklopediko zabalaren jabe zela esanaz laburbilduko nuke. Bera izan dugu, esan dudan bezala, azken mende erdi honetan Arabako euskararen lekuko eta eragile nagusia. Sancho el Sabio Fundazioak argitaratutako Henrike Knörr-en bibliografian honako datuak irakur ditzakegu: a) Liburuen Katalogoan 61 liburu aipatzen dira; horietatik 23tan bera da egile bakarra edo nagusia; gainerakoetan lankidea. b) Liburuetako idazlanen katalogoan: 30 idazlan ageri dira. c) Aldizkarietako idazlanen katalogoan: 166 idazlan ditu bilduta Sancho el Sabio Fundazioak. Horietatik 79 Euskaltzaindiaren *Eusker*a agerkarian argitaratuak, horrela izugarritzko begirunea eta fideltasuna erakusten ziola Euskaltzaindiari. Nabarmenezkoa da, baita ere, bera tarteko zela sortutako *Landazuri* aldizkarian argitaratutako kopurua: 24 idazlan, eta horietatik 6 euskaraz. Gasteizeko *Boletín de Información Municipal* deritzanean ere argitaratu zituen 7 lan oso interesga-

rri, hala nola, honako hauek: *Elebitasunaren inguruan*, *Kale izenak ahotan*, *Euskara gurea*, *guztiona* eta *Unibertsitatea Gasteizen*. *Fontes Linguae Vasconum* bilduman 7 lan argitaratu zituen eta *Anuario del Seminario de Filologia Vasca* «Julio de Urquijo» deritzanean beste 7. Hainbat erakunde eta elkarterko kide izan zen, besteak beste Eusko Ikaskuntzako.

Ezagutu zenuten guztiok dakizuenez, jendearekin harremanetan jarduteko aparteko dohainak zituen, pertsona oso irekia zelako. Hori dela eta hartu zuen parte hainbeste jardunaldi, kongresu, nazioarteko bilera eta halakoe-tan. Hizkuntzen ezagupenak ere ateak irekitzen zizkion guzti horretarako. Benetan hutsune handia utzi du eta kostako da leku hori betetzea.

Gaur egungo zenbait ikertzaile, idazle eta eragile

Aurreko guzti horiez aparte, gaur egun hainbat euskal idazle, ikertzaile eta eragile ditugu Araban. Ezin, baina, guztien merezimenduak banan-banan txosten labor honetan azaldu. Ondorioz, beraien izen deiturak jasoko ditut, aitorpen publikoa merezi dutelakoan.

Egunetik egunera idazle berriak plazaratzen zaizkigunez, behar bada, norbait honako zerrenda honetatik kanpo geratuko zait. Hala balitz, esan iezadazue txosten hau argitaratzen denean aipa dezadan. Hor hemen izen bila ibili ondoren, hurrengo hauek aurkitu ditut. Kronologikoki bi multzotan batuko ditut: **1950. urtea baino lehenago jaiotakoak:** Manu Ruiz Urretarazu donostiarra (1941), 1960ean arabar bihurtua; Patxi Uribarren Leturiaga aramaioarra (1942), Anuntxi Arana Murillo, Luiaondokoa (1947) eta Josemari Velez de Mendizabal aramaioarra (1949). **1950. urtea baino geroago jaiotakoak:** Patxi Iturregi audioarra (1952); Xabier Montoia gasteiztarra (1955); Fito Rodriguez gasteiztarra (1955); Patxi Salaberri Muñoa aramaioarra (1956); Mikel Hernandez Abaitua gasteiztarra (1959); Rikardo Arregi Diaz de Heredia gasteiztarra (1960); Xabier Izaga Gonzalez gasteiztarra (1960); Julen Arriolabengoa aramaioarra (1960); Blanca Urgell gasteiztarra (1962); Agurtzane Ortiz de Landaluze Goikolea oletarra (1963); Arantza Ozaeta Elorza, Arrasaten jaiotako aramaioarra (1968); Karmele Jaio gasteiztarra (1970); Edu Zelaieta gasteiztarra (1973); Katixa Agirre

gasteiztarra (1981) eta Jose Luis Ormaetxea Lasaga «Txipi» (1954) Santa Agedan jaio, guraso aramaioarrak izan, eta Gasteizen bizi dena.

Garelako izango dira

Lanari sarrera egiterakoan aipatu dut **gizakiok une eta toki zehatz bazuetan bizi izaten garela**, eta, gure inguru geografiko eta sozio-politikoak hainbatean baldintzatzen duela guk erabili ohi dugun hizkuntzaren bititza.

Gaur egun, gizarte moderno batean bizi gara, eta zeharo aldatu dira giza-kion arteko harremanak. Populazioa ere, industriaren hedapenak, eta komunikabideen baldintzak horretara behartuta, hainbatean hiri handietan pilatuz joan da.

Komunikabide berriak ere (irradiak, telebistak, internet, eskuko telefonoak,...) hor ditugu muga guztien gainetik izugarriko eragina egiten digutela. Herrien arteko harremanak direla tarteko, munduko hizkuntza indartsuen eragin izugarria jasaten ari gara.

Beraz, horiek guztiek euskararen etorkizunari buruzko gogoeta sakona egitera eta iraupena ziurtatzeko irtenbide egokiak jartzera eraman behar gaituzte. Hori horrela, hausnarketarako proposamen batzuk eskaini nahi dizkizuet jarraian.

Une honetan, nire ustetan, bost gune nagusi kontuan izan behar ditugu Araban euskara alorrean, beraren iraupena ahalbideratzeko:

1. **Gune euskalduna zaindu:** Gehiengo euskalduna duen Aramaion aparteko ahalegina egin beharra dugu, bertakoek euskarari eutsi diezaioten, immigrazioaren ondorioz bertaratzen direnei euskara ikasteko bideak eskainiz. Ezinbestekoa dugu gune euskaldunak mantentzea euskarak hizkuntza bizia izaten iraun dezan. Hortik sortzen da gune euskaldunak arreta handiz jagon beharra. Aramaion, bada, aparteko ahaleginak egin beharko dira, euskarak bertako biztanleen eguneroko euskara izaten jarrai dezan.
2. **Gasteiz hiriburuaren eragina kontuan hartuz jardun.** Berau dugu Arabako gizartearen motorra eta bere esku izango da hainbatean eus-

kararen etorkizuna ere. Une honetan gertatzen ari den azkenaldiko immigrazio masiboaren ondorioz hiria handi egiteaz gainera, hiriko erdaldunen kopurua ere handitu egin dela dakusagu. Hainbatean ugaritu da erdaldunen kopurua. Horrela, orain dela 40/45 urte bertaratu-tako enpresetako langile euskaldunek, eta geroago, 25/30 urte inguru dela etorritako Eusko Jaurlaritzako langile euskaldunek, eta unibertsitateko ikasle euskaldunek hainbatean ugaritu badute ere euskararen presentzia, une honetan handia dugu atzera egiteko arriskua. Beraz, aparteko plangintzak beharko ditugu, gizarteko maila guztietan.

3. **Era berean, plangintza bereziak egin beharko dira beste herri handietan ere.** Laudio, Amurrio, Agurain eta abarrek ere aparteko aha-legina eskatzen dute, horrelako industria-guneek eragin handia izango baitute Lurraldearen etorkizunean. Gune horietan ari da jokatzeko hainbatean Arabako euskararen etorkizuna.
4. **Irakaskintza euskaldunari lagungarriak gehitu.** Zer esanik ez, mendeetan zehar euskara galdu duten zenbait herritan euskara berreskuratzeko biderik bakarrenetakoa irakaskuntza dugu. Ikastolek eta euskara-mundura hurbiltzen ari diren eskola publikoek zeregin handia dute honetan. Hala ere, ez dira nahiko eskola hutsak. Euskararen irakaskuntza indartzeko egintza osagarriak bultzatu beharra ikusten dut, hurrek eskolatik kanpo ere euskara erabiltzeko guneak izan ditzaten. *Araba euskaraz, Korrika txikia, Olentzero, Udalekuak*, antzerkiak eta horrelako hainbat egintza bultzatu beharko dira, euskara eskolako horma barrutik kalera ateratzeko.
5. **Adinekoen euskalduntzea areagotu.** Adinekoak euskalduntzeko herrietan egiten ari diren ahaleginak ere txalotzekoak dira. Oso nekez euskaldundu daitezke umeak inguruan euskaldunik ez badute. Kanpo-tik datozenei ere aukerak eskaini beharko zaizkie euskara ikasiz bertako egin daitezke. Gaur, hemen, jendaurrean txalotu nahi ditut AEK, IKA, Ikastolen Federazioa, Bertsolarien Elkarte eta beste zenbait kultur talde euskara irakasten eta sustatzen egiten ari diren lan eskergaitzogatik, gure begirunerik eta laguntzarik handiena merezi baitu beraien lan horrek.

Arabako Lurraldean euskarak dituen argi-ilunak ikusi ditugu, gainetik izan bada ere. Orain plangintzak egin eta lanari ekitea falta zaigu. Bost gune horiek ardura handiz kontuan hartu beharko genituzke. Jendea hirietan pilatzeak ere aurrerantzean onurak ekar diezazkioke euskarari euskararen aldeko proiektuak egokiro bideratzen jakinez gero. Arabako hiri nagusietako alkateek ardura berezia jarri beharko lukete, nire ustez, euskarari bideak irekitzeko, guztion altxorrik preziatuena den euskarak Araban etorkizunean ere bizirik iraun dezan.

Era berean, Arabako Aldundiko etxean bilduta gaudenez, eskari berezi bat egin nahi nieke Aldundiko arduradunei, Arabako euskara egokiago ezagutzeko bekaren bat edo lantalderen bat sor dezaten, Euskaltzaindiaren gidaritzapean. Historian zehar burututako lanak bildu eta aztertzeaz batera, gaur egungo Otxandio eta Oletako euskara bizia zehazki ikertuz gero, bide egokiak jarriko genituzke, beranduegi izan aurretik Arabako euskara saketik ezagutzeko. Gaur egun grabaketak egiteko ditugun baliabide teknikoek ere aukera ezin hobea eskaintzen digute ahozko euskara jasotzeko zein ikertzeko.

Euskara arabar guztion altxorra dugunez, denok ahalegindu beharko genuke etorkizunean gure gizartea elebiduna izan dadin, eta euskara lehenago mintzatzen zen lurraldeetan berriro ere ahoz aho mintza dadin.

Luze doan berriketa honi amaiera emateko, berriro ere gogora ekarri nahi dut *garelako izango direla*, hau da, euskaldun izaten eta euskarari bizirik iraun dezan beharrezkoak dituen baliabideak eskaintzen jardunez gero, gure atzetik etorriko direnak ere euskaldun izango direla. Hori amesten du, euskarak oraindik bizirik dirauen Arabako Aramaio herriko seme honek.

Arabaren arabera

RUIZ URRESTARAZU, Manu

Euskaltzain urgazlea eta Araban Euskaltzaindiaren ordezkaria

Autoritate ohoragarri eta maitagarriak, arabar herriaren ordezkariak, euskaltzainburua, euskaltzainak, andere eta jaunak, adiskideok,

Nire txostena irakurtzen hasi baino lehenago, haren laburpen bat egingo dut gazteleraz:

* * *

Mis palabras en euskera se contienen en una intervención que titulo «Arabaren arabera»/«A la manera de Álava».

Tratan, en esencia, del idioma o idiomas que moldean la expresión del modo de ser de los habitantes de un territorio, lenguaje del que es huella o testimonio la toponimia.

Luego desgrano brevemente el rosario de personas que trabajaron a favor del euskera en Álava en los últimos 90 años, los de Euskaltzaindia, a una con los euskaltzales referidos ya por Patxi Uribarren en la precedente, cálida y documentada intervención.

Finalmente recorro la toponimia alavesa, principalmente la fitonimia, por serme más conocida gracias a la Diputación Foral de Álava y a los alaveses, que han permitido mi trabajo en esa institución durante años en su Servicio de Montes. En esa toponimia se observa, como indica el académico y amigo José Luis Lizundia, que las formas idiomáticas del euskera se distribuyen fundamentalmente por meridianos. Ahí están los nombres de Dallo y

Dulantzi con los similares navarros de Allo y Urantzia, Aretxabaleta (Vitoria/Gasteiz y Alto Deba), Birgara (Álava) y Bergara (Gipuzkoa), Hermua (Ermua en Bizkaia), Arratzu(a) (Álava y Bizkaia), Basauri y Busturia (Treviño y Bizkaia), Gernika (despoblado en Zigoitia), Dibina o de Ibiña (Álava), con sus réplicas de Ipiña (Zeanuri) e Ibinaga (Ibarrangelu) en Bizkaia, Lezama y Zoilo o Zollo (Álava y Bizkaia), así como Lujaondo o Luiaondo frente a Luju o Loiu.

Tras esta breve puesta en escena en romance castellano, vamos ya a la exposición en euskera:

* * *

Nire hitzak txosten batean bildu ditut eta txosten horretan Araban euskarazko toponimian aurkitzen ditugun orokortasun eta berezitasunak azaldu nahi dizkizut. Txostenaren titulua hauxe da: Arabaren arabera.

Araba lehenengo aldiz zeharkatzen duzunean, batez ere Arabaren nukleoa den Arabako Lautada bada zeharkatua, lurralde grisa dela pentsa zenezake, monotonoa, ez gatz eta ez berakatz.

Baina gauza askorekin gertatzen den bezala, lehenbiziko inpresio honen ondoren, aurreko begiradan ikusi ez zenuen ondasun franko aurki dezakezu, Arabako izaerari lotuta daudenak, behin eta berriz Arabari zorrotz begiratuz gero.

Lurralde baten izaera zertan datzan galdetzen baduzu, erantzun luzea emateko abagunea zenezake. Baina hitz baten bitartez izaeraren itxura azaldu nahi badugu, erantzuna erraz laburtuko genuke: mintzairan. Mintzairan edo mintzairetan ager daiteke lurralde baten izaera. Edonork daki mintzaira soila ez dela izaera; izaera barruko eta kanpoko alde askok osatzen dutelako. Baina mintzaira izaeraren moldea dela onartzea ez zekigun harrigarregia izango.

Lurralde guztien historia luzea izan da eta konplexua gainera. Eta Arabarena, bere itxura xumean, kolore askotakoa izan dela ez da zail ikustea.

Gaurko azalpen honetan toponimiari begiratuko diot, esan dudan konplexutasun horrek toponimian begi-begitara jotzen baitigu. Araban, beste kultura mugan izandako tokietan maiz gertatu den bezala, toponimiari be-

giratu dion pertsona aztertzaile asko topa dezakegu. Horrela Araban euskaltzale gehienak toponimiazale izan ditugu. Alor honetan, Onomastikan eta toponimian bereziki, gailen genuen gure maisu izandako Henrike Knörr lagun mina eta, lehenengo eta behin, bihoa Harentzat gure gogorapen beroa.

Patxi Uribarrenen azalpenean Araban euskararen alde zuzen eta egoki lan egin duten euskaltzaleen glosa loriotsu eta ederra entzun ondoren, iragango mendean euskal toponimian eta horren ondoko ahaleginetan aritutako beste pertsonen aipamen berezia egitea merezi du, nire ustez. Hona ba hemen euskalgintza lan horretan izandako izen batzuk:

Lehenengo eta behin Gerardo López de Gereñu Galarraga, berak urte luzez bildutako toponimo kopuru itzel eta baliotsuarengatik euskaltzain ohorezkoa izendatua, Arabako toponimia biltzen eta garai hartako ingurua argazkitan hartzen bere bizitzaren zati betegarriena eman zuena. Toponimiarekin jarraituz, hor izan genuen Gorbeipean Julian Olabarria Sautu, Zuiako edertasunak euskararen aztarnaz atontzen jakin zuena. Toponimia ahazteke, euskalgintzan ari izandako beste izen aipagarriak datozkit burura: Peli López Presa, euskararen alde egin zituen ahaleginetan eta euskarazko klaseak giro atseginean ematen puntako gizona izandakoa, Isidor Baztarrika Munduate, euskaltzain urgazlea, gizon abegikor eta erakargarria, beneditarrek zaintzen duten tokian tokiko kulturaren aberastasuna sendo landu zuena eta Araban Estibalizko Priorea izan zen urte haietan euskararen sostengu eta zabalkundean habe nabarmena izan zena, adiskide min eta betikoa, zuretzat gure gomuta beroena, Federico Barrenengoa Arberas, euskaltzain urgazlea, amurriotar zindo eta atsegina, Deustuan bizitakoa, Aiarako historiaz eta euskararen erabileraz neke eta lan ari izandakoa, orain urte gutxi utzi gaituena eta, azkenik, Peli Martin Latorre, zorionez gurekin dirauena, euskaltzain urgazlea, miñoi lerdena izandakoa eta bere itxuran presutasun hura gorde duena, hemengo instituzioan Kulturaren Diputatua izan zena, Arabako artxiboetan euskararen izaera arakatzen eta kanpoko bizitzara hizkuntza eramaten lagun izan duguna. Zorionak zuri, Peli.

Honekin Henrike Knörren garaikoen artera iristen gara eta Henrikek berak hain sakon goldetutako euskal ildoari jarraituz, hemen dugu nabari eta pozez gurekin gaur Patxi Uribarren Leturiaga aramaioarra, arabar

euskaltzain oso bakarra gaurko egunean eta era berean izen-biltzaile adoretu eta nekaezina; Arabaren ikurra zurekin daramazu beti Euskaltzaindian, Patxi; Arangiotik Toloñoraino eta Lerondik Legunberaino.

Gurekin dugu gaur hemen ere toponimiaren sena ia beraren barne egin da, urte andana luzez leku izenak xurgatu dituen langile fin eta jakintsua zaigun Jose Antonio González Salazar adiskidea. Haren alboan dauden beste langile sutsu batzuk izan ditugu lagun: Aingeru Ibisate Lozares eta Jose Mari Sedano Laño, besteak beste. Haiekin batera eta Henrikeren ondotik datorkigun saga eder eta sasoikoa ageri agerian dakigu bultza zori onean: Patxi Salaberri Muñoa, Gidor Bilbao, Pruden Gartzia, Roberto González de Viñaspre, Elena Martínez de Madina, Felix Mugurutza eta abar luze bat. Ni ez naiz nor horien gorapena egiteko ni baino gorago ikusten baititut hegan.

Lehen esan dudanez, toponimian hizkuntza baten historia eta aldaerak aurki eta azter ditzakegu, egokiz egoki; egokitasun horrek, hala ere, azterketa luze eta sakona eskatzen du eta behin baino gehiagotan toponimoen esanahia berraztertzea eta izenen transkripzioan lirakeken hutsuneak betetzea ere bai.

Gaurko nire azalpen mugatu honetan, XVIIIgarren mendean libertateari kantatzen zion Sabandoko J. B. Gamiz poetaren txori hura bezala abarrez abar mugituko naiz, egungo azalpena arin izan dakigun, arintasunak arinkeriara eramanez ez nazan nahi izanez.

Orokorrean hartuta, Araban aurkitzen dugun toponimia Euskal Herriko mendebaldekoan sailka genezake (horra hor *Asparrena* izena bera, Arabako ekialdean izan arren), baina badira aldatuta interesgarri asko sortaldetik sartalderaino. Gehienetan Arabako toponimia meridianoz meridiano doa aldatzen, kasu batzuetan aldiz errepikatzen.

Ekialdean, mendialdean batez ere, nafar kutsua gorde da; Lautada ekialdeko soroetan Gipuzkoako Goierrikoa sumatuko dugu, honantzagoko soletan Deba Garaikoa eta Gasteiz inguruan arabera propioa generitzakeena aurkituko dugu, goi bizkaierarekin antza duena; azkenean eta mendebaldeko lurretan, Aiara Lurraldean eta horren inguruan, mendebaldeko bizkaieraren aztarnak ikusiko ditugu.

Adimenaren alorretan hasiz gero, has gaitezen Eliza izenarekin. *Elizmendiko* Andre Maria dugu Kontrastan (Harana haranean), *Elizazpi* Iburgurenen (Asparrenan), gero *Eleizbular* saroi baten toponimoa ikusten dugu Larreko mendietan, Barria komentuarena izandakoa eta gaur *Leispar* izenpean gordeta dirauena; Aramaion, berriz, *Elexaurre* eta *Elexoste* baserriak dauzka gu eta Amurriona bagoaz, onura publikoko mendien Katalogoan 1 numeroa daraman mendiaren izena *Elexazahar* omen zen, orain ehun urte egindako katalogoan *Lejazar* idazkeraz agertzen bada ere.

Harri eta herriz ari bagara, ekialdetik mendebalderantz hor daukagu Araiako harkaitzen artean *Gartzabal* bat, gero Barrundia parean, Gipuzkoako aldean, Gatzagako mendian Deba ibaia sortzen den arroan *Arkamo* dena, hurrengoan Kuartango eta Lakozmonte edo Lukusmonte banatzen dituen Karkamu edo Karkamo mendizerra eta azkenean Gobia Haranean goititzen den *Karria Haitza* edo Karriaren Harria litekeena, beharbada. Gesaltza-Añana eta Atiega edo Ateagako mendi bat *Peña Amil* deitzen da. Iparralderago joanda eta Nerbioiko ur-jauziaren ekialdean aurkitzen den amilburuari *Peña Ebana* deritzate; ebana, ebagia alegia.

Beste izen esanguratsu bat aurkitzen dugu basoaren oinondo edo arbola gazte eta lerdinak biltzen dituenen: Zara eta Txara binomio ebolutiboan. Zara forma toponimo hauetan ikusten dugu: *Zaraona* (Armentian), *Zarandi* (Buradon Gatzagan), *Zarandona* (Letonan), *Zarasabela* (Erroitegin, han goek azken urteotan «San Isabela» zeritzaten Zarako sabel horri), *Zarate* (Zuian dagoen herria, Arangion mendate bat). Txara, beste aldetik, izen hauetan: *Txara* (Aspurun eta Baranbion), *Txarabitana* (Apinaizen), *Txaradoi* (Iburgurenen), *Txaraduia* (Hermuan).

Arabian, arboladiak edo landarediak ez dira orokorrean *-di* atzizkiaz bukatzen, *-dui* eta *-doi*z baizik, salbuespen batzuk direla medio. Hala nola: *Amez-tui* (Baranbio, Laudio eta Ozetan), *Arestuia* (Izartzan), *Artadoia* (Korresen), *Artaduia* (Okinan), *Azkardui* (Olanon), *Azkarduia* (Axpuru-Narbaxa eta Okinan), *Bagaduia* (Ibisaten), *Pagadoi* (Legutiano-Otxandion), *Pagaduia* (Gometxa, Landa eta Madarian), *Gaztañadoia* (Aramaioko Arriolan), *Idui* (Gereñun), *Iduia* (Araian), *Ilarduia* (Asparrenako herria), *Intxaurdi* (Amurrion eta Domaikian), *Intxaurte* (Bilodan), *Intxaurti* (Letonan), *Intxerdui* (As-

parrenako Ametzagan), *Intxurduia* (Apodakan), *Kereztui* edo *Keristi* baserria (Arexolan), *Leixardoia* (Gantzagan), *Lizardui* (Albeizen), *Otadoia* (Bizkaitarren otadoia, Oletako Albinagoian), *Sagardoia* (Arraga-Ibarran), *Sagardui* (Etxabarri-Urtupiñan), *Sagardui* (Lagran, Mendiola eta Urizaharrean), *Sagastuia* (Araia, Garaio, Olano eta Ozetan), *Urkidoi* edo *Urkidui* (Araia-Zalduondon), *Zumadui* (Albeizen).

Badira landaredi batzuk zein landareri aplikatzen zaion ez dakizkidanak: *Gaztazapadoi* (Araian), *Ikalardoia* (Korresen), *Kapildui* (Arluzean), *Kapilduia* (Berroztegitan) eta beste.

Aniztasun bukaera horiek, *-doi*, *-dui* direnak, aspaldikoak direla ematen dute. Kasu batzuetan *-di* aniztailea ere agertzen da Araban; nabariago gertatzen da amaiera hori fruitudun arboladiak badira edo euskaraz arestira arte mantendu diren herrietan egin diren aldaketa fonetikoak direla medio. Honela ikusi ditugu lehen Intxaurdi eta Intxaurti, eta hor daude *Intxausti* (Barrundian), *Sagasti* (Bitoriano, Gereña, Lukiano eta Marietan), *Sagastieta* (Nafarraten), *Sagastilepo* (Kontrastan), *Sagastitxua* eta *Sagastizabal* (bi baserri Aramaion). Okoiztako Gorostitza auzoaren hurbil bazen baso bat (gaur zelaiak eginda) *Zuzundui* zeritzana; orain *Susundi* deritzate; beste *Susundi* bat Zaraten dago. Legutianon berriz *Lertzundi* dago. Zuzun, susun, lertzun, lertxun horietan, haize finak hostoak nabari dardarkatzen baititu eta orri-ikara duen *Populus tremula* arbola horrek euskaraz onomastopeiazko izenak hartu ditu.

Kontrastako Sagastilepo harek ekialdeko usaina dakarkigu Arabara. Beste lepo bat agertzen zaigu Araian, *Gaztolepo*. Araiaiko bertako *Urkidoi* toponimoak Zuberoko *Burkidoi* direnak dakarzkite burura eta bada izen bitxi bat Zigoitian urkiari deitzeko, oraintxe arte erabilitakoa: *epurki*, hain zuzen. *Epurki*, *Burki*.

Urkiaren bueltan gabiltzalarik, *Urkill* dugu mendizerra bat Arabako ipar-ekialdean. *Urkila* toponimo bat badago Lapurdiko Zaran, *Urkillaga* Ataunen eta *Urkilla* Antzuolan, azken bi hauek Gipuzkoan. Arabara itzuliz, *Urkillo* bat topatzen dugu Haraneko Done Bikendin eta gero mendebaldean *Urkillo* bera Manurgan, Izarran eta Zuia eta Lezamaren arteko mugan. *Urkillo* hori *Urkijo* bihurtzen da Pobesen, Aiaran, Laudion eta Okondon. *Ur-*

killotik Urkijora goaz *Gibillotik Gibijora* joan ginen erara, ze Kuartangon aurkitzen dugun *Gillarte* herria *Gibilloarrate* izandako baten laburdura gertatzen da eta horren bidez ikusten dugu gaurko *Gibijo* mendizerra hori *Gibillo* izan zenaren oinorde.

Asparrenan eta Agurainen goiko malda garratzei deitzeko barga hitza erabiltzen da. *Bargagaizto* izenak errepikatzen dira Umandia aldean eta Gamelate edo Andoingo harrate ondoko maldetan, batzuren batzuk bargagaizto horiei «bargaristo» deitzen badiete ere.

Saroi izena Elgea-Urkilla mendilerrotik zabaltzen da eta izen hori Urru-nagaraino heltzen da *Saroa* forma hartuta.

Sakana ez da Nafarroara mugatzen. Alaitzan Basasakan ikusten dugu eta Ozetan Artasakana. XVIIIgarren mendean *Sakanekosoloa* agertzen zen Berrikanon (Zigoitian).

Ahuntzen kume kaskarinek *Antxumamendi* izena utzi zuten Urabainen, mendebalderago, ordez, *Aumategi* Larrean.

Zumarrari deitzeko zumar ikusten dugu Agurainen (*Zumarburu*) eta Zalduondon (*Zumarrandi*), baina zugar bariantea agertzen zaigu Hermua-Larrean (*Zugartegi*). Zunhar ez dugu aurkitu Araban, baina badago *Zunarro* toponimo bat Errioxako Ezkarain, *Zumarral* beste batekin.

Pagoari so eginez gero, Arabako lur azaleraren ehuneko hamarra pago basoek betetzen dutelarik, pagoaren izena daramaten toponimo nabari batzuk aurkitzen ditugu. Araban, pago eta bago izenak ikusiko ditugu, fago ordea ez, *fayo* agertu arren («Fayoeta» XIIIgarren mendean; euskarazkoa?, erromantzezkoa?).

Arabako ekialdean kokatzen bagara, Entziaren mendizerran eta Nafarroako mugaren ondo-ondoan *Bagaio* basoa topatzen dugu. Gipuzkoako Ataungo mendian eta nafar mugatik gertu hau ere, *Iraio* bat dago; harantzago, Tolosako eremuko hegoaldean *Bedaio* auzoa izango dugu. Entziara berriro itzuliz eta lehengo Bagaio hartatik mendebalderantz joanez, Legaire larreak pasatuz eta Lautada aldera amildegi gaineratik goratzen den haitz bat *Baio* izenarekin ezagutzen dugu gaur egun. Nire susmoa da Baio izen hori Bagaio baten laburdura dela, holako bilakaera fonikoaren bidez: *Bagaio*,

Baiao eta azkenean, euskararen esanahia galduta, bi «a» horiek «a» batera pasatuz, *Baio*.

Entzia-Iturrieta mendikatetik jarraituz, Ibisate parean *Bagaduiia* dago. Hortik hego-mendebaldera salto eginez, Lagran-Laño arteko Jaundel mendian *Bagatzederra* izeneko basoa aurkitzen dugu. Horrela, Bagatzederra, idazten zen XIXgarren mendeko dokumentuetara arte. Bagatzederra zabal hori gure egunotan fisikoki mantentzen da, baina izena mordoilotu diote eta gaur «Cabezaerra» deritzate.

Pagoeta herritik pasatuz, XIIIgarren mendean «Fayoeta» izenez idatzita agertzen zenetik abiatuz, Lautada aldera, Gasteiz ondoko Gometxa ostean igotzen den Mendizorrotzeko magaleko bularrean *Pagaduiia* izeneko basoa ikusten dugu, artadoi eta harestien gainetik pagoen adaburuak altxatuz. Izen bera, Pagadui edo *Pagaduiia*, Landan eta Madarian errepikatzen da.

Bagoeta, basoa eta ibaia, Legutiano aldean dago, Espainiako Geografiazko Institutuko mapetan «Baguetas» ez-izen desitxurosoan itsustuta. *Pagoeta*, berriz, Elgeako mendietan, Etxagoien eta Muruan (Zigoitian) eta baita Okondon ere.

Bagatza Izarra, Untzaga eta Arespalditzan aurki dezakegu eta *Pagatza*, aldiz, Apodaka, Bitoriano, Lukiano, Baranbio eta Amurrion.

Haritz, haretx, lizar, lexar, ezki, ezku, azpil, maspil, urritz, urretx, urrutx, landare izenen erdi eta mendebaleko barianteak Araban bertan topatzen ditugu, gehienetan izenen muga nabariena Gasteiztik ekialderanzko meridianoetan kokatzen delarik.

Dena dela, mugak askotan igarokor gertatu dira eta hor gauzka toponimia arabarrak asetzen ez zaigun jakin egarriz hartuta.

Gasteizko Toponimia egitasmoaren lehen liburu biak (Aurkezpena)

LIZUNDIA ASKONDO, Jose Luis

Euskaltzain osoa eta Gasteizko Toponimia egitasmoaren arduraduna

Pozgarria da, Euskaltzaindia, hemen, Probintziako Plaza honetako arabar hiritargoaren ordezkarien, hots, Batzar Nagusien aretoan izatea. Ez da lehehendabizikoa, 1969an, Urre Ezteien karietara hemen ginen, Henrike Knörr eta Patxi Goenaga euskaltzain osoen sarrera hitzaldietan ere, baita erakunde akademikoaren 75. urteurrenean.

Henrike Knörr, Onomastika lanetan 70 hamarkadatik lagun izandakoari, aholkularitza esku bat botatzea izan zen nire lehen asmoa, alegia, hasiera batean Nevadako Unibertsitatera urte beterako joatekoa plana egin zue-nean, Gasteizko udalerraren toponimia ikerketaren argitalpen fasean.

Zoritxarrez, bere gaixoaldiak eta, ondorioz, heriotzak, nire bizkar utzi zuen zama guztia, Euskaltzainburuaren proposamenez eta Zuzendaritzaren erabakiz. Ordu eta egun asko igaro ditut Elena Martínez de Madina, Onomastika batzordekide eta filologia lanetan ikerle trebearen alboan, Gasteizko euskal udalerrri zabalaren, antzinako *Malizaeza* merindadearen iker lana aztertzen, gainbegiratzen eta normalizatzen.

Malizaeza azpieskualde lan honetara sartu eta murgildu naizenean ikaratzeko beste emaitza izugarriarekin aurkitu naiz, hain da altxor oparoa eta handia. Hortaz, gaurko xedea, lehen liburuki biok aurkeztea da.

Edozein lekutako euskaldunok konturatu beharko ginateteke zer garrantzitsua den Euskal Autonomia Erkidegoko hiriburuaren toponimiaren ikerketaren uzta aberatsaren argitalpena prestatzea, hiritarren gozamenerako

eta administrazio desberdinen erabilerako. Gozamenerako, diot, zeren eta ikerketaren emaitzetatik argi eta garbi ikusten baita gure hiriburuaren toponomastikaren gehiengo nabarmena euskarazkoa edo euskal jatorrizkoa dela, horrek duen balio kulturala eransten duelarik.

Malizaeza azpieskualdeak liburuki bi hartzen ditu, hiriburuarena, bata eta gainontzeko hamaika herriena. bestea. Ondorioz ematen den informazioa ez da izaera berdinekoa. Hiri toponimiaz askoz ere dokumentazio ugariagoa aurkitu dugu hiriburuan. Juan San Martin euskaltzain eta Onomastika batzordekide izan genuenari, askotan entzun genion bezala, Euskal Herriko toponimiaren bilketa eta ikerketa askoz ere gehiago egin dira baserri herrietan hirietan baino, eta desoreka hori ez zuen maite. Horregatik da, hain zuzen, oso interesgarria Gasteizko udalerrri bilduma honen lehen zenbakia, alegia, hiri toponimia oso aberatsa eta esanguratsua aztertzen eta agertzen duelako.

Bigarren liburukian, ordea, *Malizaeza* eskualdeko baserri herrietako toponimia aztertzen da, ia zeharo euskal jatorrikoa, zeinetan ehundaka oronimo, hidronimo, oikonimo eta antroponimo azaltzen baitira, hau da, mendi, ibai, etxe eta ponte izen, besteak beste. Hiru bat mila gainbegiratu ondoren, ohartu naiz zer altxor aberats izango duen Gasteizko udalerrri zabal honek bere hiri eta lau azpieskualde historikoetan, hots, *Malizaeza*, *Ubarrundia*, *Arratzua*, *Langrares* eta 1970 hamarkadan anexionatutako hiru udalerrietan: *Foronda*, *Otoeta* eta *Mendoza*.

Toponimo guzti horiek aztertu ondoren, baieztatu dut, bestalde, nire eskualdea, Durangaldea, alegia, eta Arabako Mendebaldekoa, ez bakarrik euskalki berekoak direla, baita ere barietate berberekoak. Hori sakonago azaltzen dut lehen liburukiaren sarreran.

* * *

En una situación sociolingüística como la nuestra, donde conviven dos lenguas, el euskera y el castellano, es obligado hablar previamente sobre la normativización y la normalización de los topónimos.

Hay que tener en cuenta que la normativización es una función de la institución académica del respectivo idioma. La normalización trasciende,

---

ONOMASTICON VASCONIAE

27

TOPONIMIA DE VITORIA I
GASTEIZKO TOPONIMIA I

CIUDAD/HIRIA

HENRIKE KNÖRR BORRÀS (†)
ELENA MARTÍNEZ DE MADINA SALAZAR

EUSKALTZAINDIA

---

con mucho, a la normativización, pero no se podría llevar a cabo sin la necesaria ayuda de esta última.

La normalización toponímica, en cambio, es una tarea extremadamente compleja allá donde se encuentran los nombres, tanto de toponimia mayor como de toponimia menor, de orígenes lingüísticos diferentes y en situación de desigualdad. Es lo que sucede en el País Vasco, donde por razones históricas y políticas solamente el castellano ha gozado de un status oficial y, sin embargo, ninguno el euskera hasta el Estatuto de Autonomía de Gernika de 1979 (artículo 6º) y su plasmación en la Ley 10/1982 de 24 de noviembre, Básica de Normalización del Uso del Euskera.

Es interesante conocer, al respecto, lo que decía el conocido catedrático de la Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea Francisco José Llera en la revista *Lletres asturianas*, órgano de la Academia de la Lengua Asturiana, número 19, año 1986. Llera, miembro correspondiente de la citada institución analizaba en su trabajo titulado «Identidad colectiva y territorialidad», aspectos muy interesantes, que, lamentablemente, en aras de las limitaciones de tiempo no puedo entresacar, pero así recomendar su lectura en el primer tomo que presentamos hoy:

La norma de rango de Ley antes mencionada ha sido posteriormente desarrollada por decretos del Gobierno Vasco, por normas forales de las Juntas Generales de los Territorios Históricos y en muchos ayuntamientos, a través de sus ordenanzas municipales.

Las administraciones locales alavesas, ayuntamientos y juntas administrativas han hecho una gran labor en la normalización toponímica a partir de la nueva realidad democrática y jurídicamente bilingüe, con la superación de la secular marginación del euskera. En dicha tarea, Euskaltzaindia, como institución consultiva oficial, artículo 6, 4º del Estatuto de Autonomía, ha jugado un papel primordial, realizando un trabajo exhaustivo de investigación en el campo de la toponomástica.

Por otra parte, para los libros que presentamos hoy, nos ha sido de gran ayuda el conocimiento de trabajos análogos ya publicados en esta colección, como los seis volúmenes de la Cuenca de Pamplona/Iruñerria, es decir, las

cinco cendeas más la ciudad, así como otros números de la colección dedicados a estudios toponímicos locales. Nos ha merecido la atención los números 13, *Eibarko hiri toponimia*; 15, *Arrasateko toponimia*; 21, *Eibar eta Elgetako toponomastika. Toponomástica de Eibar y Elgeta*; 22, *Ermua-Eitzaga, leku izenak*; 24, *Zaldutik Zaldibarrera, toponimia barrena* y el último número publicado, el 25, *Antzuolako toponimia*. La razón de ello es evidente: la toponimia del extenso término municipal vitoriano es muy similar lingüísticamente a la de estos municipios, todos ellos del ámbito del euskera occidental y, más en concreto, de la Cuenca del Deba y del Duranguesado, comarcas ámbas con una gran relación, no solamente dialectológica, sino también histórica y comercial a lo largo de los siglos con esta capital, superior incluso, a sus dos capitales provinciales actuales.

Ahora acometeremos, con el inestimable patrocinio del Ayuntamiento de Vitoria/Gasteiz, la preparación del tercer tomo que abarcará los seis pueblos del Norte del término municipal, o sea, los incorporados y procedentes de la antigua merindad de *Ubarrundia*: los dos *Gamarras*, los dos *Miñaos*, *Amarita* y *Erretana*.

* * *

Amaitzeko, eskerrak Henrikeri eta Elenari, baita ere Juanjo Galdos, Montse Ocio eta Zuriñe Rescalvo lantalde kideei, ahantzi gabe Jose Antonio Gonzalez Salazar ikerle aspergaitza. Eskerrak, bene-benetan Ricardo Badiola, gure argitalpen eragileari. Eta espero dezagun, datorren urtean, aipatu sei herrien toponimia ikerketaren liburua aurkeztea.

Toponimia de Vitoria

MARTINEZ DE MADINA SALAZAR, Elena
Euskaltzaindiko Onomastika batzordekidea

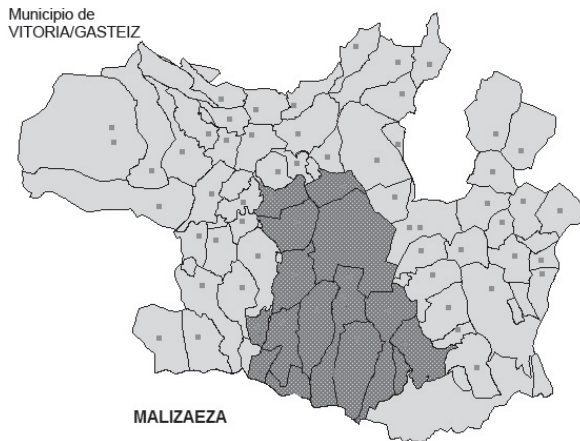
Autoridades,
Presidente y miembros de la Academia,
Colegas, familiares y amigos,
Buenas días a todos

Siguiendo con la intervención del académico Jose Luis Lizundia, me corresponde a mí explicar brevemente en qué consiste esta obra que hoy presenta la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia. Y además, es una gran alegría hacerlo aquí, en este palacio, en cuyas escaleras jugué de pequeña muchos ratos, pues es precisamente en una casa de esta Plaza de la Provincia donde yo nací. Por el contrario, que Henrike no se encuentre entre nosotros, me produce una gran tristeza.

En el año 1996 iniciamos el Proyecto de Toponimia de Vitoria, gracias al convenio de colaboración que firmaron el Ayuntamiento de Vitoria/Gasteiz y Euskaltzaindia. El objetivo del proyecto era, y es, la recogida sistemática de todos los topónimos del municipio de Vitoria de toda la documentación de los archivos locales, para su posterior clasificación, identificación y normalización lingüística. El fin último del trabajo es recuperar una gran parte de los topónimos que hoy ya están perdidos, la gran mayoría, desfigurados o traducidos.

El municipio de Vitoria, como ustedes pueden ver en la guía que se ha repartido, es muy extenso, y está constituido por la ciudad de Vitoria más 64 aldeas. En el Cartulario del monasterio de San Millán de la Cogolla, en el conocido

documento del año 1025, se presenta la lista de los pueblos de Álava, las merindades o comarcas en que se agrupaban, y el pago que hacía cada localidad en rejas de hierro a dicho monasterio. Siguiendo esta agrupación medieval, se planificó la publicación de los distintos volúmenes que irán viendo la luz. Hemos comenzado por la antigua merindad de *Malizaeza*, que es precisamente la que contiene a Vitoria aunque, como ustedes saben, no es hasta el año 1181 cuando el rey navarro Sancho el Sabio funda Vitoria, *Nova Victoria*, sobre la aldea llamada *Gasteiz*. Por lo tanto, son dos los volúmenes correspondientes a esta Merindad: uno dedicado exclusivamente a la ciudad, y otro a las aldeas.

El expurgo de los documentos se hizo en varios archivos. La documentación consultada abarca un período de quinientos años, desde el siglo XV hasta finales del siglo XX. Citaré a continuación los archivos más importantes y el número de documentos que se han revisado en cada uno de ellos:

- *Archivo Municipal de Vitoria*, 7.544 documentos (libros de visitas de mojones, del gobierno municipal, de hacienda, de fomento, de estadística de la riqueza,... etc.).
- *Archivo Histórico Diocesano*, 520 documentos (libros de aniversarios, de cofradías, obras pías, capellanías e iglesias,... etc.).
- *Archivo de las Universidades Eclesiásticas*, 483 documentos (libros de fundación de capellanías, apeos, arriendos, donaciones, memoriales y aniversarios).

ONOMASTICON VASCONIAE

28

TOPONIMIA DE VITORIA II
GASTEIZKO TOPONIMIA II

MALIZAEZA

ELENA MARTÍNEZ DE MADINA SALAZAR
HENRIKE KNÖRR BORRÀS (†)

EUSKALTZAINDIA

– *Archivo Histórico Provincial de Álava*, 5.544 protocolos notariales, los cuales pueden contener hasta mil hojas cada uno, correspondientes a todos los escribanos, notarios, de la ciudad desde el siglo XV. Ha sido este archivo el más fructífero y de donde se ha sacado gran parte de la información.

Cuando se terminó toda la recogida de topónimos, se creó una base de datos donde hay aproximadamente 400.000 fichas toponímicas diferentes.

Para realizar el estudio sobre la merindad de *Malizaeza*, se ha trabajado sobre 90.000 registros toponímicos.

La investigación de toponimia histórica se hace como si fuera un rompecabezas: hay que ir encajando todas las fichas hasta que aparezca el topónimo genuino. Si la cantidad de datos es grande, las posibilidades de éxito, obviamente, son mayores. Pero, a su vez, y en nuestro caso, el haber tenido tantos datos toponímicos, ha complicado el proceso de separar el grano de la paja. Además, trabajamos sobre dos lenguas. Recordemos que en este territorio, la lengua fue el euskera, para después dar paso al castellano, pero la toponimia que tiene *per se* un carácter conservador, tal y como se puede ver en esta obra es mayoritariamente eusquérica. Aún así, lo que sucede es que si el hablante, el usuario de estos nombres, desconoce ya la lengua en la que están los topónimos que ha heredado, la tendencia es a que se desfiguren, o se traduzcan o a que terminen desapareciendo.

Un nombre como *Carasuelo* o *Cabezuela* para denominar a un término, nos inspira diferentes teorías. Pero la investigación tiene poco de inspiración y mucho de trabajo metodológico y de procesos basados en el conocimiento de la materia a tratar. Pues bien, resulta que este nombre se corresponde con un *Karobizulo*¹, nombre en lengua vasca de *karobi*, «calero»,

---

¹ KAROBIZULO: *Carahobiçulo*, *Cabezuelo*, *Cerrabezulo*, *Caroguizulo*, *Carobiculo*, *Caravisuli*, *Caraisuli*, *Caresulo*, *Çarobizuloa*, *Caraluzolo*,...

DOC: *Garaoviçulo* (1476, AMV, sig. 8-13-0, f. 284), *Cardobiçulo* (1481-86, AMV, sig. 10/007/000, f. 139), *Carahobiçulo* (1574, AHPA, P. 6.210), *Çarabiçulu* (1586, AHPA, P. 6.256), *Caravisuli* (1611, AHPA, P. 2.604, f. 223v), *Zarabizulo* (1627, AHPA, P. 5.501, f. 52v), *Carabizulo* (1654, AHPA, P. 3.688, f. 294), *Carabiculoa* (1668, AHPA, P. 8.854, f. 248v), *Carobizulo* (1721, AHPA, P. 6.039, f.

(o si se quiere de *kare*, «cal» más *hobi* «fosa») más *zulo* «agujero». Conocemos cerca de cien testimonios de este término pero prácticamente todos los nombres a lo largo de los siglos son diferentes: *Carahobiçulo*, *Cabezuelo*, *Cerrabezulo*, *Caroquizulo*, *Carobiculo*, *Caravisuli*, *Carauisuli*, *Caresulo*,... No es posible dar todos los datos de los que disponemos correspondientes a cada uno de los topónimos normativizados. Aproximadamente publicamos un 15% del total. En la guía pueden ver cómo ofrecemos este tipo de información en los libros. El primer dato documental es el más antiguo, seguido de uno o dos testimonio por siglo, hasta llegar al término más moderno, esté vivo o no. La entrada del topónimo es la forma genuina y normativizada *Karobizulo*.

También nos llevamos sorpresas como con *Campo de los Palacios*. Este es el nombre de un término entre Aretxabaleta y Vitoria que fue urbanizado en los años cincuenta, tomando la calle ese mismo nombre. Cuál es nuestra sorpresa cuando aparece un dato del año 1659 y que llama al término *Palazioetataco landea!* Y no sólo eso. Sino que además, en 1594 conocemos *Palacieta*, y en 1649, *Palazioetta* y en 1624, *Palacioostaldea*² ¡No era un nombre de antes de ayer! Es un nombre traducido del euskera al castellano como tantos y tantos que ustedes encontrarán en la obra.

---

709), *Carabezulo* (1779, AHPA, P. 1.418, f. 34), *Carabezulo* (1807, AHPA, P. 10.005-B, f. 631), *Carobiculo* (1840, AHPA, P. 8.603, f. 509v), *Carabezulo* (1884, AHPA, P. 17.542, f. 491), *El Calero* (1899, AMV, sig. 02/014/031, caja: Velasco-Zurbano), *Carabezulo* (1902, AMV, sig. 2-14-32, caja: Armentia, Arriaga, Ascarza, Berrosteguieta, Betoño), *Karobizulo* (1926, AMV, sig. 02/014/034, Forasteros VXYZ), *Carabezulo* (1953, AMV, sig. 47-54-4).

² PALAZIOETAKOLANDA. *Prado de los Palacios* (1481-1486, AMV, sig. 10/007/000, f. 51), *Campo los Palacios* (1543, AHPA, P. 6.659), *Palazioetataco landea* (1659, AHPA, P. 9.075, f. 100v), *Landa de los Palacios* (1737, AHPA, P. 885, f. 28), *Campo de los Palacios* y *Prado de los Palacios* (1799, AHPA, P. 1.897, f. 369v).

PALAZIOETAKOLANDA. *Prado de los Palacios* (1481-1486, AMV, sig. 10/007/000, f. 51), *Campo los Palacios* (1543, AHPA, P. 6.659), *Palazioetataco landea* (1659, AHPA, P. 9.075, f. 100v), *Landa de los Palacios* (1737, AHPA, P. 885, f. 28), *Campo de los Palacios* y *Prado de los Palacios* (1799, AHPA, P. 1.897, f. 369v).

PALAZIOALDEA. *Palacioostaldea* (1624, AHPA, P. 5.525, f. 48v), *Palazio saldea* (1670, AHPA, P. 3.716, f. 383v). «Una heredad en el termino de *Palazio saldea* y por la ondonada al *Campo de los Palacios* como ban de esta ciudad para Castillo» (1670, AHPA, P. 3.716, f. 383v).

Algunas veces es el propio escribano el que hace la traducción simultánea: «Una pieza en el término de *El Rincón*, y en basquenze *Oquelua*» (1630, AHPA, P. 2.597, f. 639).

De ese cajón de sastre lleno de tóponimos, han resultado los siguientes nombres normativizados:

En Vitoria se presentan 671 términos y lugares (piezas, heredades, campas, terrenos, casas, conventos, huertas, riachuelos,... etc.) y 922 nombres de vías (calles, paseos, sendas, plazas, etc.)

De *Ali*, 212, de *Aretxabaleta* y *Gardelegi*, 283, de *Armentia*, 290, de *Arriaga*, 153, de *Berroztegieta*, 285, de *Castillo*, 257, de *Eskibel*, 64, de *Gobeo*, 143, de *Lasarte* 303, de *Mendiola*, 225 y de *Monasterioguren* 194.

Todos los nombres se dan en la lengua en que se crearon, bien porque se sabe o bien porque se ha estimado: si es un nombre que ahora está en lengua castellana pero ha aparecido, o se conoce, el anterior en lengua vasca, se remite a él, por ejemplo, *Detrás de Judimendi*, remite a *Judimendioste*, pues se conocen datos del siglos XVII que así citan a este término. O en un caso mucho más usual como es *Errekaleor*, que ha pasado al castellano como *Recaleor*, pero que al ser un nombre en lengua vasca se respeta su forma y su grafía, o el caso del nombre desfigurado *Uritiasolo* que remitirá al genuino *Oreitiasolo*.

Únicamente se dan en las dos lenguas las entradas de los lugares que actualmente tienen una entidad y están o deben estar rotuladas, no las que ya no existen. La entrada se hace a modo de rótulo: *Calle Bizenta Mogel kalea*. En algunos casos proponemos una versión diferente al nombre actual, como el caso de la calle *Cabo Bachicabo kalea* (actual *Batxikabo*) rescatando la grafía castellana que es la que corresponde a este nombre romance o el caso de *Burubizkarra*, que no es sino la desfiguración de *Borinbizkarra*, proponiendo *Calle Borinbizkarra kalea*.

En cada una de las voces, lo primero que se ha puesto es la abreviatura DOC. donde se recogen diferentes testimonios del nombre ordenados por fecha. Seguido se ofrece una cita, o más citas literales, donde aparece dicho topónimo. Para terminar con el apartado de observaciones, donde se apun-

ta lo que conocemos sobre el término, dónde se halla, un comentario lingüístico si procede, etc.

Al final de cada libro se incluyen los mapas de las localidades con la señalización de los términos que conocemos actualmente. En el de Vitoria, además, se han añadido 5 planos de la ciudad correspondientes a diferentes épocas del siglo XIX y del XX.

* * *

Orri hauetan agertzen diren izen guztiak gure lurretako izenak dira, ez ditu ezezagun batek asmatu, gure antzinekoek, arabarrek, gasteiztarrek, gure herri hauetako lagunek, baizik. Eta, ikus daitekeenez, toponimo gehienak euskaraz daude idatzita, honela agertu baitzaizkigu dokumentuetan. Hemen aurkezten dugun guztia ikusi ondoren, lasai esan genezake gure ohiko hizkuntza, gasteiztarron hizkuntza, euskara izan dela. Lan hau gaztelaniaz idatzita izan arren ez da euskarara hurbiltzeko oztoporik izango. Alderantziz, beste pausu handi bat emango dugu euskararen alde gure herri honetan.

Espero dut liburu hauek atseginez irakurtzea, ni lanean sentitu naizen bezainbat behintzat.

Esan beharra daukat, egitasmo honek zenbait arazo izan dituela eta argia ez ikusteko arriskuan izan dela baina, hemen dauden batzuei esker bukatu dugu lana.

Eskerrik asko Andres Urrutia euskaltzainburuari, niregan izan duen konfidantzagatik.

Eskerrik asko Jose Luis Lizundia Gasteizko Toponimia egitasmoaren arduradunari, emandako bultzada izugarriagatik.

Eskerrik asko Juanjo Zearreta kudeatzaileari, hasieratik bukaeraino murgildurik egon baita egitasmo honetan.

Eta azkenik, eskerrik asko Ricardo Badiolari, bera gabe gaur ez genituzke elako esku artean izango liburu hauek.

Eskerrik asko denoi.